

آسیب‌شناسی تاریخ‌نگاری رسمی در ایران

مطالعه موردی؛ تاریخ‌نگاری در مرکز اسناد انقلاب اسلامی

دکتر علی اکبر امینی - استادیار علوم سیاسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی
دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
شهاب دلیلی - دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی
دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

مقدمه

بهترین راه شناخت «هویت تاریخی» یک سرزمین، بررسی چندوچون تاریخ‌نگاری در آن سرزمین است. به گفته کارل یاسپرس «پرداختن به تاریخ برای این است که خود را بشناسیم... آدمی نخستین بار در آینه تاریخ می‌بیند که کیست، از کجاست و برای چه زنده است» (یاسپرس، ۱۳۷۲: ۴).

برپایه این گزاره، تاریخ‌نگاری در هر دوره تاریخی، نشان‌دهنده اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن دوره است و بررسی آن نه تنها اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی آن زمان را می‌نمایاند، که مایه شناخت و درک اندیشه‌های حاکم بر فضای فکری آن روزگار می‌شود.

امروزه مراکز و بنیادهایی چند در ایران دست به تدوین تاریخ معاصر زده‌اند که برای نمونه می‌توان از «مرکز اسناد انقلاب اسلامی»، «بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی»، «مرکز بررسی‌های تاریخی وزارت اطلاعات» و... یاد کرد. هرچند نگرشها، روشها و رهیافتهای گوناگون در این مراکز و بنیادها وجود دارد، ولی رعایت نشدن روش علمی و اصول اخلاقی و... در یک پژوهش، چیزی نیست که بتوان بر آن چشم بست.

در این پژوهش برآنیم تا با بازخوانی برخی تاریخ‌نگاریهای «مرکز اسناد انقلاب اسلامی» به آسیب‌شناسی «تقسیم‌بندیها»، «عنوانها»، «زیر عنوانها»، «فهرست مطالب» و «فهرست منابع» آنها بپردازیم.

پس از بررسی آثار منتشر شده از سوی مرکز اسناد انقلاب اسلامی، از میان هفت گروه از گروههای ۲۳ گانه پژوهشی در این مرکز، ۱۵ اثر برگزیده شد. آثار برگزیده شده برای این پژوهش، از گروه کتابهای «نهضت اسلامی ایران» شامل روشنفکری دینی و انقلاب اسلامی (شیخ فرشی، ۱۳۸۱)، بیست سال تکاپوی شیعه در ایران اسلامی (حسینیان، ۱۳۸۷)، چهارده سال رقابت ایدئولوژیک شیعه در ایران (حسینیان، ۱۳۸۳)؛ از گروه کتابهای «تاریخ معاصر ایران» دو اثر شامل نقش فدائیان اسلام در تاریخ معاصر ایران (حسینیان، ۱۳۸۴) و بازخوانی نهضت ملی ایران (حسینیان، ۱۳۸۵)؛ از گروه کتابهای «جمهوری اسلامی ایران»، کتاب شورش اشرافیت بر جمهوریت (اسماعیلی، ۱۳۸۹)؛ از گروه کتابهای «اندیشه سیاسی» دو اثر روشنفکران دینی و دینداران روشنفکر (دهقانی، ۱۳۸۶) و بازخوانی دیدگاه‌های سیاسی فقهی آیت‌الله صانعی (حسینی، ۱۳۹۰)؛ از گروه کتابهای «جامعه‌شناسی سیاسی» دو اثر شامل فرهنگ سیاسی در ایران (جعفرپور کلوری، ۱۳۸۹) و گفتمانهای حاکم بر دولتهای بعد از انقلاب (حسین‌زاده، ۱۳۸۶)؛ و از گروه کتابهای «احزاب و گروه‌ها» دو اثر جبهه ملی ایران (صمدی‌پور، ۱۳۸۸) و ۸ سال بحران‌آفرینی اصلاح‌طلبان (علوی‌نیک، ۱۳۸۸) بوده است.

نقد و بررسی

ایدئولوژیهای رقیب (صص: ۵۰۵-۴۳۱) و در فصل سوم به ایدئولوژی و مبارزات نیروهای مذهبی (صص: ۸۷۵-۵۵۱) پرداخته شده است. گفتنی است که ۴۸ صفحه به فصل یکم، ۷۴ صفحه به فصل دوم و ۳۲۴ صفحه به فصل سوم اختصاص یافته و تناسب حجم مطالب رعایت نشده است.

در فهرست پایانی این اثر از ۲۲۶ کتاب، ۳۹ کتاب و ۴۳ سند، از اسناد همین مرکز و برسرهم ۸۲ منبع از منابع این اثر از انتشارات همین مرکز است. همچنین از تمام منابع پایانی، در ۳۶ مورد از کتابها به جای تاریخ و محل نشر آنها به ترتیب «بی تا و بی جا» آمده است. (یعنی بی جای نشر و بی تاریخ نشر). همچنین بررسی فهرست مطالب اثری دیگر در حوزه تاریخ‌نگاری ایران معاصر با عنوان بیست سال تکاپوی اسلام شیعی در ایران (حسینیان، ۱۳۸۷) نشان می‌دهد که فصلهای یکم تا چهارم این اثر، تکرار همان تیتراها و مطالب کتاب **بازخوانی نهضت ملی نفت ایران** (حسینیان، ۱۳۸۵: ۱۶۲-۱۷) یعنی تکرار کتابی دیگر از نویسنده است. همچنین در فصل یکم از بخش یکم هر دو کتاب به روایت و تاریخ‌نگاری جزئیات روند ملی شدن صنعت نفت پرداخته شده است.

در این صفحات نخست نقش آیت‌الله ابوالقاسم کاشانی و سپس دکتر محمد مصدق در جریان ملی شدن صنعت نفت بررسی شده است. فهرست مطالب، عنوانها و تیتراها در جدول زیر دیده می‌شود.

«ارزیابی صوری آثار از قبل از بای بسم... آغاز و به بعد از تای تمت ختم می‌گردد، لذا نداشتن فهرست مندرجات یک عیب اساسی است» (خرمشاهی، ۱۳۸۶: ۲۶). «نیز در بخش پایانی کتابها معمولاً انواع فهارس یا ضمائم می‌آید. اگر یک کتاب پژوهشی - برای نمونه علمی یا تاریخی - فهرست موضوعی یا اعلام نداشته باشد، نقص آن است» (همان: ۲۸). «زیرا کتاب‌نامه فهرست منابع را به دست می‌دهد و فهرست الفبایی اعلام و موضوعات کار نوعی «نمونه‌برداری» از کتاب را تسهیل می‌کند. با استفاده از این ابزار اولیه تحقیق، هر محقق هشبار می‌تواند تصمیم بگیرد تمام یا بخشی از کتاب را بخواند یا نه و یا آن را به کناری نهد» (فانی، ۱۳۸۶: ۴۹)، همچنین (سلطانی، ۱۳۸۶: ۱۲۸).

بر این پایه، نقد و بررسی هر یک از آثار یادشده در بالا، از «فهرست ابتدایی» آغاز شده، با «عناوین مطالب» و «زیر عنوانها» ادامه یافته و تا فهرست منابع در پایان هر اثر دنبال شده است.

چنان‌که در بخش دوم کتاب **چهارده سال رقابت ایدئولوژیک شیعه در ایران** (حسینیان، ۱۳۸۳) می‌بینیم، ملاحظات ایدئولوژیک و گرایش به فرو کاستن نیروها و عوامل انقلاب، در شمار صفحات کتابها و گزینش عناوین فصول و بخشها و زیربخشها در آنها مؤثر بوده است. در فصل یکم از بخش دوم (صص: ۴۲۷-۳۷۹) به ایدئولوژی شاهنشاهی [پهلوی]، در فصل دوم به

صفحه	تیتراها و عناوین مربوط به آیت‌الله کاشانی	صفحه	تیتراها و عناوین مربوط به دکتر مصدق	صفحه
۴۹	شخصیت آیت‌الله ابوالقاسم کاشانی	۱۴۱	شخصیت دکتر محمد مصدق	۱۴۱
۴۹	مقام علمی	۱۴۴	تحصیلات عالی	۱۴۴
۵۱	مبارزات	۱۴۴	والی‌گری فارس	۱۴۴
۵۶	انتخابات و دستگیری مجدد	۱۴۵	سرکوب مبارزان تنگستان	۱۴۵
۵۹	حمایت از فلسطین	۱۴۶	حمایت قنسل انگلیس	۱۴۶
۶۱	مبارزات سرسخت با هژیر	۱۴۸	مشاغل دیگر مصدق	۱۴۸
۶۵	تبعید به لبنان	۱۶۲	مصدق و عوام‌فریبی	۱۶۲
۷۳	بازگشت پیروزمندانه	۱۶۶	مصدق و فراماسونری	۱۶۶

تیتراهای کتاب نقش فدائیان اسلام در تاریخ معاصر ایران (حسینیان، ۱۳۸۴: ۱۰۴-۱۱) است. تنها تفاوت در آن است که در کتاب نخست عنوان فصل پنجم همان «آرمان‌گرایی شیعی» است ولی این عنوان در کتاب دوم به صورت «اسلام و آرمان‌گرایی شیعی» (پیشین: ۹) آمده است. جز این یک مورد، تمامی عنوانها، متن و تیترا با یکدیگر شباهت کامل دارند. این شباهت در جدول زیر آمده است.

صفحه مربوطه در کتاب نقش فدائیان اسلام در تاریخ معاصر ایران	صفحه در کتاب بیست سال تکاپوی اسلام شیعی در ایران	عناوین و تیتراهای مشابه
۱۱	۳۴۱	فدائیان اسلام
۱۱	۳۴۱	شکل‌گیری
۲۳	۳۵۱	فدائیان اسلام و مسئله فلسطین
۲۶	۳۵۴	مجلس و قتل هژیر
۳۳	۳۵۹	مخالفت با تشیع جنازه رضا شاه در قم
۳۹	۳۶۴	نقش فدائیان اسلام در ملی شدن صنعت نفت
۵۶	۳۷۸	پیمان‌شکنی با فدائیان اسلام
۶۲	۳۸۳	دستگیری نواب
۸۳	۳۹۸	آزادی نواب
۸۵	۴۰۰	نواب و حکومت کودتا
۸۷	۴۰۲	نواب و مبارزه پارلمانی
۸۹	۴۰۴	پیمان نظامی و شهادت فدائیان اسلام
۹۸	۴۱۲	اندیشه فدائیان اسلام
۱۰۴	۴۱۶	ارزیابی عملکرد فدائیان اسلام

این‌گونه گزینش تیتراها و عنوانها برای این دو چهره سیاسی - تاریخی در ملی شدن صنعت نفت، تاریخ‌نگاری را از اصول روش تحقیق و پژوهش دور می‌دارد. بویژه که برخی عناوین در هر دو کتاب تکراری است.

صفحه مربوطه در کتاب بازخوانی نهضت...	صفحه مربوطه در کتاب بیست سال...	عناوین و تیتراهای مخصوص کاشانی و مصدق
۲۱۶	۲۲۱	تسامح مصدق در تنبیه متجاوزین
۲۱۷	۲۲۵	انصابت غیر قابل توجیه
۲۲۳	۲۳۲	لایحه تحدید اختیارات
۲۳۰	۲۴۱	طرح انحلال مجلس شورای ملی
۲۳۳	۲۴۳	مصدق و تخریب چهره آیت‌الله کاشانی
۲۳۷	۲۴۸	حمله جبهه ملی به منزل آیت‌الله کاشانی
۲۵۶	۲۷۲	مصدق و حزب توده

فهرست مطالب فصل پنجم با عنوان «آرمان‌گرایی شیعی» (حسینیان، ۱۳۸۷: ۴۱۶-۳۳۹) همان فصلها و

● امروزه مراکز و بنیادهایی چند در ایران دست به تدوین تاریخ معاصر زده‌اند که برای نمونه می‌توان از «مرکز اسناد انقلاب اسلامی»، «بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی»، «مرکز بررسیهای تاریخی وزارت اطلاعات» و... یاد کرد. هرچند نگرشها، روشها و رهیافتهای گوناگون در این مراکز و بنیادها وجود دارد، ولی رعایت نشدن روش علمی و اصول اخلاقی و... در یک پژوهش، چیزی نیست که بتوان بر آن چشم بست.

● با توجه به پرشماری مراکز پژوهشی و آثار علمی پژوهشی متعدد در زمینه دگرگونی‌های سیاسی اجتماعی ایران و بویژه دوران معاصر، می‌توان دریافت که تصور این موضوع که تنها یک جریان راوی تاریخ در تاریخنگاری امروز وجود دارد، غیر علمی و غیر واقعی است و تنها برآیند آن ضربه زدن به اصل موضوع پژوهش یعنی تاریخ سیاسی اجتماعی ایران امروز است.

و شهرداری‌ها».

این‌گونه سوگیری، در فهرست مطالب کتاب روشنفکران دیندار و دینداران روشنفکر (دهقانی، ۱۳۸۶) نیز دیده می‌شود. از جمله در فصل دوم با عنوان «پیشینه روشنفکری و اصلاح‌طلبی در جهان اسلام و در ایران» (پیشین: ۳۹) تیترو و عناوینی چون، «الگوی روشنفکری در ایران»، «روشنفکری ایرانی در پیوند با ناسیونالیسم» و «روشنفکری ایرانی در پیوند با فراماسونری» (پیشین: ۶۴-۵۵) آمده است. همچنین در زمینه «آرا و اندیشه‌های روشنفکران دینی» (پیشین: ۱۶۲) چهار تیترو دیده می‌شود: «خاستگاه نظری سید جمال‌الدین اسدآبادی درباره تجدد و اصلاح دینی»، «جلال آل احمد و مفهوم غرب‌زدگی»، «مهدی بازرگان و نسبت علم و دین» و «شریعتی و بازگشت به خویشتن» (پیشین: ۱۸۲-۱۶۹)، گذشته از فاصله زمانی میان سید جمال‌الدین تا جلال آل احمد که بیش از حد طولانی (به معنای نادیده گرفتن افراد و آرا دیگر) است؛ تمامی این اندیشمندان (تیترها) در نسبتی با دین گزینش شده‌اند و روشنفکران غیر دینی را نادیده انگاشته‌اند.

فهرست منابع این اثر (پیشین: ۳۳۱) شامل ۲۲۳ کتاب فارسی، ۱۹ مقاله، ۶ روزنامه و ۴ کتاب لاتین است. در بخش کتابها (پیشین: ۳۴۲) ردیف‌های ۱۴۷ و ۱۵۰ هر دو مقاله‌اند که به سهو در این بخش آمده‌اند. همچنین ردیف‌های ۱۳۳ و ۱۳۵ (پیشین: ۳۴۱) هر دو یک کتاب‌اند که با آنکه به قلم یک نویسنده است با دو ناشر گوناگون عنوان شده است. یعنی در ردیف ۱۳۳، کتاب سیری در اندیشه سیاسی غرب اثر حمید

یادآوری می‌کنم که کتاب بیست سال تکاپوی اسلام شیعی در ایران با حجم ۵۷۲ صفحه‌ای خود دارای ۱۲۴ ماخذ (کتاب) است که ۱۸ مورد به انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی و ۶ مورد از کتابها بدون تاریخ و جای نشر هستند.

این رویه در برخی از دیگر آثار دیده نمی‌شود و «فهرست مطالب صحیح و صواب»، «تناسب حجم صفحات»، «گویایی تیترو و عناوین در فهرست مطالب» و تقسیم‌بندی بخش و فصل به دور از جانبداری است. از جمله در کتاب نقش زنان در نهضت امام خمینی (طهماسبی کهیانی، ۱۳۸۵). ولی در فهرست منابع پایانی این اثر ویژگی علمی دیده نمی‌شود و در کتابنامه با پدیده درهم بودن مشخصات کتابها و مقالات مورد مراجعه روبه‌رو می‌شویم. از ۵۵ کتاب این فهرست تنها در یک مورد مقاله داخل شده است و در مشخصات ۵۴ کتاب دیگر اصول فهرست‌نویسی پایانی رعایت شده است. دیگر آنکه در بخش منابع مطبوعاتی (پیشین: ۱۹۹) تنها به نام روزنامه بسنده شده است و از شماره صفحه، تاریخ روز، ماه، سال خبری نیست. ۹ مورد روزنامه مورد ارجاع در این قسمت این ویژگی را دارند.

در فهرست مطالب کتاب **جبهه‌ی ملی ایران** (صمدی‌پور، ۱۳۸۸) نیز سوگیری و جانبداری در پایان فرازاها و عناوین دیده می‌شود. برای نمونه در بخش سوم از فصل سوم باعنوان «علل ناکارآمدی جبهه ملی» (پیشین: ۱۸۹) این دلایل، آمده است: ۱) فقدان برنامه منسجم، ۲) اشتباهات رهبری، ۳) عدم جذب مردم و طبقه جوان توسط جبهه‌ی ملی، ۴) ضعف ایدئولوژیک و ۵) وابستگی برخی از اعضا به خارج از کشور (پیشین: ۱۹۵-۱۸۹).

در زمینه دلایل ضعف جبهه ملی دیدگاه‌ها متضاد و متفاوت است. در مورد یکم (فقدان برنامه منسجم) در صفحه‌های ۵۸ و ۵۹ همین اثر (صمدی‌پور، ۱۳۸۸) دو برنامه جبهه ملی را این چنین معرفی می‌کند: «۱) اجرای قانون ملی شدن صنعت نفت در سراسر کشور و تخصیص عواید حاصله از آن به تقویت اقتصادی کشور... ۲) اصلاح قانون انتخابات مجلس شورای ملی

چنین است، به این شکل که از ۱۵۶ عنوان مقاله (ص: ۴۴۷) ۳۳ مقاله از مهندس مهدی بازرگان (از ردیف ۲۵ تا ۵۷)، ۲۰ مقاله از (امام) روح‌الله خمینی^(۵۶) (از ردیف ۸۴ تا ۱۰۳) و ۱۷ مقاله از سید جمال‌الدین اسدآبادی (از ردیف ۵ تا ۲۱) آمده است. باید دانست که تمام مقالات مربوط به امام خمینی^(۵۶) سخنان ایشان از کتاب *صحیفه نور* است که در این قسمت به این صورت آمده است و درست به نظر نمی‌رسد.

بیشترین نقص، اشکال و بی‌توجهی در رعایت اصول مأخذنویسی در فهرست منابع و مطالب کتاب *فرهنگ سیاسی ایران* (جعفرپور کلوری، ۱۳۸۹) دیده می‌شود. به‌گونه‌ای که در فهرست مطالب و در بخش یکم (کلیات مفهومی و نظری) (ص: ۲۳) تیترو عنوانها بر پایه اعداد و زیر عنوانها بر پایه حروف ابجد تنظیم شده‌اند، در بخش دوم (ص: ۶۳) و فصل یکم (نظریه فرهنگ سیاسی) تیترو عنوانها بر پایه اعداد و زیر عنوانها بر پایه ۱-۱، ۲-۱، ۳-۱ و... در بخش سوم (ص: ۱۱۵) (مطالعه شاخصهای فرهنگ سیاسی در دوره تاریخی) (ص: ۱۵۹) برای تیترو عنوانها دیگر نه حروف ابجد و الفبا و نه اعداد هیچیک به کار نرفته است.

در بخش کتابهای فارسی این فهرست تکرار چندباره کتابها دیده می‌شود. برای نمونه ردیفهای ۳۲ و ۳۳ (ص: ۲۷۷) یک کتاب از یک نویسنده و یک ناشر در دو تاریخ چاپ^۱ گوناگون فهرست شده است؛ همچنین ردیفهای ۵۷ و ۵۸ (ص: ۲۷۷) یک کتاب از یک نویسنده و یک ناشر با یک مترجم و یک تاریخ چاپ با دو فونت گوناگون فهرست شده است، همچنین ردیفهای ۱۲۹ و ۱۳۰ (ص: ۲۸۵) یک کتاب با یک نویسنده و یک مترجم و یک ناشر اما در دو تاریخ ۱۳۶۹ و ۱۳۷۵ فهرست شده است. همچنین ردیفهای ۴۷ و ۱۲۶ یک کتاب از یک نویسنده با یک مترجم و یک ناشر در دو تاریخ ۱۳۶۹ و ۱۳۷۵ فهرست شده است.

در بخش کتابهای فارسی فهرست مأخذ این اثر (جعفرپور کلوری، ۱۳۸۹) ردیفهای ۱۰۲ و ۱۰۵ (ص: ۲۸۳) و همچنین ردیف ۱۲۱ (ص: ۲۸۴) عناوین

عنايت، انتشارات اميرکبير با سال نشر ۱۳۷۰ درحالی‌که در ردیف ۱۳۵ همین اثر با تمامی مشخصات یکسان از سوی انتشارات جیبی و سال نشر ۱۳۶۳ تکرار شده است.

این خطاها در مورد منابع پیاوند و روزنامه‌ها نیز دیده می‌شود. یعنی جز ردیف یکم (روزنامه رهبر) مورد ۶ از ۶ مورد منابع این بخش بجز اسم روزنامه، مشخصات کامل برای پی‌گیری (صفحه، روز، ماه و سال) ندارند و تنها «عنوان» روزنامه‌ها نوشته شده است. منابع لاتین این اثر (پیشین: ۳۵۰) نیز نواقصی دارد، که مهمترین آن نادرستی در رویه آوردن نام و نام خانوادگی نویسندگان است، به‌گونه‌ای که در ردیف یکم نخست نام و سپس نام خانوادگی مانند (Albert Hourani)، در ردیف دوم نخست نام خانوادگی و سپس نام (Dehbashi, Hamid)، در ردیف سوم نخست نام و سپس نام خانوادگی (Nikki Keddie) و در ردیف چهارم نخست نام خانوادگی و سپس نام (Niyazi و Berkes) آمده است که یکدست نیست (پیشین: ۳۵۱).

در فهرست منابع پایانی کتاب *روشنفکری دینی و انقلاب اسلامی* (شیخ فرشی، ۱۳۸۱) نیز از این دست نواقص دیده می‌شود. آنجا که از ۱۰۵ کتاب در مورد روشنفکر دینی و انقلاب اسلامی (ص: ۴۴۱) ۳۲ کتاب از دکتر علی شریعتی (از ردیف ۳۹ تا ۷۰) فهرست منابع) و ۱۴ کتاب از مرتضی مطهری (از ردیف ۸۶ تا ۹۹) فهرست منابع) دیده می‌شود که خود گویای مطالب اصلی اثر است. در بخش فهرست مقالات نیز

● تولید و توزیع آثاری که هویت تاریخی این سرزمین را مخدوش کند و با باژگونی همراه سازد، در کوتاه‌مدت به نوعی و در بلندمدت به نوعی دیگر، خسارت‌زا است و هزینه‌های سنگینی به بار خواهد آورد. در کوتاه مدت امکان آن هست که مرکزی پژوهشی - علمی را از دایره مرکزیت علمی بیرون کند و در بلندمدت می‌تواند هویت تاریخی این سرزمین را دیگرگونه جلوه دهد.

● «رعایت اصول روش تحقیق»، «به کار بردن رویکردهای پژوهشی در تاریخ‌نگاری»، «کاربست اصول صحیح تدوین فهرست‌ها»، «رعایت اخلاق پژوهشی»، «رعایت تناسب حجم مطالب فصول و بخشها»، «به کار نبردن ادبیات سوگیرانه» در هر تاریخ‌نگاری، آن اثر را اثری علمی - پژوهشی در میان مخاطبان می‌شناساند.

شده است که چه بسا خطای تایپی باشد.

در ردیف ۴ فهرست، کتاب (Gomparative Politics) از گابریل آلموند و پاول (Almond, G and Powell) با جای نشر Boston و سال نشر ۱۹۶۰ در ردیف ۱۳ نیز تکرار شده است، اما بدین گونه که به جای (Almond, G and Powell) آمده (G. A. Almond and Powell) با همان جای نشر ولی در اولی (ردیف ۴) سال نشر ۱۹۶۰ و در دومی (ردیف ۱۳) سال نشر ۱۹۷۸ آمده است. تفاوت سال چاپ دلیلی بر تکرار یک اثر در دو ردیف با دو حرف A و G نیست. بر همین روش ردیف ۱۵ کتاب (The Civic Culture اثر Gabriel Almond and Sydney Verba) با همان مشخصات ناشر، محل چاپ (Princeton, Princeton University Press) آمده است با این تفاوت که عبارت نام Sydney درست شده است. ولی این مشخصات کتاب در ردیف‌های ۲، ۱۴ و ۱۵ تکرار شده و نام سیدنی وربا به سه گونه تایپی متفاوت آمده است.

همچنین این کتاب در ردیف‌های ۳۲ و ۳۳ یک کتاب با همکاری دو نویسنده (لوسین پای و سیدنی وربا) است که تکرار شده، اما در ردیف ۳۲ آمده (Pye, Lucian. W. and Verba Sidney) ضمن اینکه باز نام سیدنی تفاوت کرده و نویسندگان این کتاب باز در ردیف ۳۳ (Pye, Lucian. W. and Verba Sidney) نوشته شده‌اند! درحالی‌که این کتاب را تنها یک ناشر و در یک شهر منتشر کرده است (Princeton University Press) با این تفاوت که در یکی (ردیف ۳۲) نام شهر (Princeton) و در دیگری (ردیف ۳۳) شهری دیگر

مقاله‌هایی از کاتوزیان، کاشانی و مدیر شانه‌چی است که جزء کتابها آورده شده است. ردیف ۵ (ص: ۲۸۷) در فهرست مقالات، جزوه درسی است که کاربرد آن در این سطح از تاریخ‌نگاری مناسب نیست. اما منابع لاتین در فهرست منابع کتاب فرهنگ سیاسی ایران (ص: ۲۲۸) نادرست (غیر علمی) و ناصواب (غیر اخلاقی) تنظیم شده است که در زیر به بررسی آن می‌پردازیم. در فهرست منابع لاتین به فراوانی با جابه‌جایی اسم و فامیل نویسندگان روبه‌رو می‌شویم که دو جنبه را در خود دارد؛ یکی پس و پیش بودن نام و نام خانوادگی و برعکس آن است و دیگر آن‌که با جابه‌جایی نام آثار و نویسندگان (کتاب‌هایی با دو نویسنده در فهرست منابع آمده است) یعنی یک اثر چند بار فهرست شده است. در زمینه مورد اول، یعنی پس و پیش بودن نام و نام خانوادگی و برعکس، در ردیف ۱، نخست حرف اول نام و بعد نام خانوادگی آمده است (A. Azghandi) در ردیف ۲، نخست نام خانوادگی و سپس حرف اول نام آمده است (Almond, G.A) و تا ردیف ۱۴ همین روش دیده می‌شود؛ اما در ردیف ۱۴ نخست حروف اول نام و سپس نام خانوادگی آمده است (G. A Almond) و تا پایان فهرست، نام و نام خانوادگی در گردش و جابه‌جایی نادرست فهرست شده‌اند.

البته این تنها نقص فهرست ماخذ لاتین این کتاب نیست. ردیف ۱۹ (ص: ۲۸۹) نخست نام و سپس نام خانوادگی (Gholamreza Afkhami) نگاشته شده است و پس از عنوان کتاب؛ تاریخ و دیگر مشخصات چون محل نشر و ناشر آمده است. در ردیف ۲۲ نیز جای چاپ مشخص نیست، در ردیف ۳۴ نیز جای چاپ و ناشر روشن نیست. اما تکرار مشخصات این کتاب خطایی علمی - اخلاقی است. ردیف ۳ به صورت (Almond, G. A and S. Verba) با عنوان کتاب (The Civic Culture) است که در ردیف ۱۴ این فهرست با مشخصاتی مشابه (عنوان، سال، جای نشر، ناشر) و تنها با جابه‌جایی اسامی نویسندگان (G.A Almond and Sidney Verba) دوباره در ردیف حروف G فهرست شده است. ولی پیش از آن در حرف A آورده شده بود. البته Sydney در فهرست این کتاب Sindy نوشته

فهرست مطالب و فهرست منابع صحیح هم دیده می‌شود. تا آنجا که در فهرست مطالب و فهرست منابع کتاب دفتر تحکیم وحدت در کشاکش سنت و تجدد (کلانتری، ۱۳۹۰) اصول علمی - اخلاقی رعایت شده است. به گونه‌ای که چارچوب نظری (فصل دوم) از صحت و سلامت ارجاع برخوردار است و یکسره در جایگاه یک چارچوب نظری دلخواه جای می‌گیرد و همچنین فصل چهارم (نتایج) توانسته است با پاسخ به پرسشها و گفتن نتایج، پژوهش را با گام نهایی به انجام برساند.

فهرست منابع پایانی نیز با ۲۸۹ کتاب و ۳۵ پایان‌نامه (بیشتر در سطح دکتری) یکدست و به شکل دلخواه و درست (علمی - اخلاقی) فهرست‌بندی شده است. این اثر در قسمت سایتها و منابع مجازی، آدرس ارجاع را تا پایان «دامنه» آدرس در دسترس قرار داده و در مورد سایت‌های خبری، کد خبر را نیز آورده است. نشریات و مقالات (منابع پایانی) نیز از این روش برکنار نیستند و تمام مشخصات هر روزنامه آورده شده است.

ولی در فهرست منابع لاتین (ص ۴۹۵) با وجود رعایت اصول علمی - اخلاقی، دو مورد خطا دیده می‌شود. نخست آنکه در ردیف‌های ۱۸ و ۲۰ مشخصات یک کتاب دوبار آمده است. این کتاب از میشل فوکو با عنوان (The Order of Things: an Archaeology of the Human Sciences) است که در ردیف‌های ۱۸ و ۲۰ تکرار شده است. با این تفاوت که در ردیف ۱۸ جای نشر London و ناشر آن Routledge نوشته شده و سال نشر ۱۹۷۰ است و در ردیف ۲۰ همین کتاب با همان جای نشر London ولی ناشر آن Tavistock و سال نشر ۱۹۷۰ آمده است. با مراجعه به این انتشاراتی در می‌یابیم که این کتاب در انتشارات Tavistock ترجمه فرانسه به انگلیسی کتاب میشل فوکو توسط A.M. Sheridan است.

مورد دوم در ردیف‌های ۱۹ و ۲۰ (ص: ۴۹۵) نیز کتابی دیگر از میشل فوکو با عنوان (The Archaeology of Knowledge) باز تکرار شده و مانند بالا، جای نشر و ناشر یکی در ردیف ۱۹ به صورت (London: Routledge ۱۹۸۸) و دیگری در ردیف ۲۱ جای نشر

نوشته شده؛ همچنین در ردیف ۳۲ سال نشر را ۱۹۷۵ و در ردیف ۳۳ سال نشر ۱۹۲۵ آمده است. لازم به توجه است که لوسین پای در ۲۱ اکتبر ۱۹۲۱ و سیدنی وربا متولد ۲۶ می ۱۹۳۲ هستند.

همچنین کتاب (Political Culture and Political Development) که در ردیف‌های ۳۲ و ۳۳ فهرست تکراری دارد و با نام پای، لوسین و سیدنی وربا (Pye, Lucian. W and Verba Sindey) آمده است در ردیف ۲۳ این فهرست و در حرف L، این کتاب باز هم دیده می‌شود. ولی نام نویسندگان به صورت (Lucian Pye and Sidney Verba) آمده است.

به سخن روشن‌تر یک کتاب، یکبار (ردیف ۲۳) در حرف L (Lucian Pye and Sidney Verba) و دو بار (ردیف‌های ۳۲ و ۳۳) در حرف P (Pye Lucian and Sidney Verba) تکرار شده است!

از ۳۹ مورد مآخذ لاتین در فهرست منابع (جعفرپور کلوری، ۱۳۸۹: ۲۸۸) ۱۱ مورد در صفحه ۳۷ و ۶ مورد در صفحه ۷۰ این اثر تنها برای مطالعه بیشتر عنوان شده است. همچنین ۱۱ مورد کتاب لاتین در صفحه ۳۷ با عدد لاتین در پانوشت لیست شده‌اند ولی ۶ مورد کتاب لاتین در صفحه ۷۰ با حروف لاتین (a.b.c...) لیست شده‌اند. نکته دیگر آنکه کتاب‌های تکرار شده در فهرست منابع لاتین سالها پیش از انتشار این اثر (۱۳۸۹) به فارسی برگردانده شده و ترجمه آنها در دسترس بوده‌اند.

در رویکرد تاریخ‌نگاری مرکز اسناد انقلاب اسلامی

● اگر یک کتاب پژوهشی - برای نمونه علمی یا تاریخی - فهرست موضوعی یا اعلام نداشته باشد، نقص آن است زیرا کتاب‌نامه فهرست منابع را به دست می‌دهد و فهرست الفبایی اعلام و موضوعات کار نوعی «نمونه‌برداری» از کتاب را تسهیل می‌کند. با استفاده از این ابزار اولیه تحقیق، هر محقق هشیار می‌تواند تصمیم بگیرد تمام یا بخشی از کتاب را بخواند یا نه و یا آن را به کناری نهد.

وحید و دیگران. اصلاحات در برابر اصلاحات. تهران: طرح نو. ۱۳۸۵». که البته نام نویسنده در ارجاع ردیف ۱۸ نادرست است و یا در ردیف ۷۰ (ص: ۷۹۹) تنها به نام کتاب، نویسنده و مترجم بسنده شده است.

در فهرست منابع و در قسمت روزنامه، مجلات و هفته‌نامه‌ها نیز تقلیل‌گرایی در مراجعه به روزنامه‌های خاص دیده می‌شود که از نظر تعداد ارجاع، ۷ مورد نخست (پرتکرار) به قرار زیر است: روزنامه کیهان با ۴۱ مورد، صبح امروز با ۳۱ مورد، جمهوری اسلامی با ۲۲ مورد، رسالت با ۱۴ مورد، شرق نیز ۱۴ مورد، حیات نو و ایران با ۱۰ مورد تکرار در رده‌های بعدی قرار دارند. فهرست مطالب، تیتراها و عنوانها به همراه فهرست منابع در تاریخ‌نگاری سال ۱۳۸۸ از بیشترین موارد تکرار برخوردار است.

در این زمینه می‌توان به کتاب بازخوانی دیدگاه‌های سیاسی و فقهی آیت‌الله صانعی (حسینی، ۱۳۹۰) نگاه کرد. که برعکس عنوان روی جلد، در سرشناسه کتاب و همچنین در صفحه عنوان نوشته‌اند «بازخوانی دیدگاه‌های فقهی و سیاسی آیت‌الله صانعی» که عبارتهای «فقهی و سیاسی» در مقایسه با روی جلد جابه‌جا شده است و از این گذشته، حجم صفحات هر فصل با همدیگر تناسب ندارد، چون فصل یکم ۲۹ صفحه، فصل دوم ۱۷، فصل سوم ۱۱، فصل چهارم ۴۷، فصل پنجم ۶، فصل ششم ۶ و فصل هفتم ۳۱ صفحه است. در کنار نامتناسب بودن فصول، این اثر بدون چارچوب نظری، بدون فصل و بخش‌بندی عنوان و تیتراها و بدون تنظیم بخشی مجزا برای «سخن پایانی» است. تیتراها و عنوانها نیز غیر علمی است. مهمتر آنکه در فهرست منابع (در یک صفحه) نام ۱۰ روزنامه (تنها نام روزنامه) آمده است به همراه دو کتاب (وسایل الشیعه از حُر عاملی و ولایت فقیه از آیت‌الله یوسف صانعی) که نه این دو کتاب و نه هیچ‌کدام از روزنامه‌ها مشخصات علمی ارجاع چون، سال، جای نشر، ناشر، و... ندارد.

فهرست منابع کتاب شورش اشرافیت بر جمهوریت (اسماعیلی، ۱۳۸۹) نیز به همین روند است. این اثر با ۲۸۳ صفحه تنها با دیدن ۹ کتاب، ۹ روزنامه و ۱۸

و ناشر به صورت (Tavistock: Routledge ۱۹۷۲) آمده است که این مورد نیز ترجمه کتاب فرانسه به انگلیسی فوکو (یک کتاب) است.

بازگردیم به عناوین و تیتراهای سوگیرانه در تاریخ‌نگاری سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴. در فهرست ۱۵ صفحه‌ای کتاب بحران آفرینی اصلاح‌طلبان (علوی‌نیک، ۱۳۸۸) که دارای ۳ بخش (بخش یکم با ۹ فصل، بخش دوم با ۳ فصل و بخش سوم با ۱۵ فصل) و ۷۹۵ صفحه است تیتراها و عنوانهای سوگیرانه فراوان دیده می‌شود.

برای نمونه در بخش سوم از فصل یکم با عنوان «پشت پرده شعارهای حزب مشارکت» (ص: ۱۹۵) این تیتراها را می‌خوانیم: «تاکتیک‌های جنگ روانی حزب مشارکت»، «تاکتیک القای یأس، ناامیدی و غم در مردم»، «تاکتیک القای رعب و وحشت در مردم» و «تاکتیک اطمینان‌بخشی و امیدوارسازی» (صص: ۱۹۹-۱۹۵). همچنین در بخش سوم از فصل هشتم با عنوان «توطئه قتل‌های زنجیره‌ای» (ص: ۳۹۹) این عناوین و تیتراها دیده می‌شود؛ «اتمام حجت به جناح ارزش‌گرا»، «هتک حرمت روحانیون انقلابی»، «جوخه‌های ترور شخصیت حزب مشارکت»، «عامل اصلی قتل‌ها از اصلاح‌طلبان است» و «سعید امامی یک اطلاعاتی مظلوم بود» که همگی سوگیری در تاریخ‌نگاری شمرده می‌شود و پیش از خواندن اصل متن، تیترا آن گویای محتوای متن است؛ همچنین در همین بخش سوم، فصل دهم با عنوان «غائله خرم‌آباد ۱۳۷۹» (ص: ۴۷۱) نیز تمامی تیتراها و عنوانها سوگیرانه است؛ همچون «برنامه‌ریزی، اجرا و هدایت غائله خونین خرم‌آباد توسط احزاب مشارکت» (ص: ۴۸۲) که به طریق تقلیل‌گرایانه تمامی این رویداد تاریخی را از سوی نیروهای حزب مشارکت ایران اسلامی معرفی می‌کند. در فهرست منابع نیز نواقصی چند دیده می‌شود؛ برای نمونه آنجا که در فهرست منابع در ردیف‌های ۱۶ و ۱۸ (ص: ۷۹۶) مشخصات یک کتاب دوبار تکرار شده است، نخست (ردیف ۱۶) به صورت: «تاج‌زاده، مصطفی و همکاران. اصلاحات در برابر اصلاحات. تهران: طرح نو ۱۳۸۵». و دوم (ردیف ۱۸) «تاج‌زاده،

پژوهشی - علمی را از دایره مرکزیت علمی بیرون کند و در بلندمدت می‌تواند هویت تاریخی این سرزمین را دیگرگونه جلوه دهد. ولی رعایت نکاتی چند از این دست در زمینه تاریخ‌نگاری، این وضع را اصلاح خواهد کرد.

بی‌تردید اگر (که «اگر»ی مهم است) تکاپوی تاریخی یک مؤسسه پژوهشی، بیشتر مصادره به مطلوبی و در تأیید باور دلخواه و متأثر از نگرش فرجام‌گرایانه باشد، اعتبار آن خدشه‌دار می‌شود.

سپهر علم تاریخ، آن هم علم نوشتاری و انتشار یافته یعنی تاریخ‌نگاری، عرصه‌ای حساس است که به دلیل دسترسی به منابع و مأخذ زیاد امکان مقایسه و داوری را برای مخاطبان فراهم می‌آورد. با توجه به پرشماری مراکز پژوهشی و آثار علمی پژوهشی متعدد در زمینه دگرگونی‌های سیاسی اجتماعی ایران و بویژه دوران معاصر، می‌توان دریافت که تصور این موضوع که تنها یک جریان راوی تاریخ در تاریخ‌نگاری امروز وجود دارد، غیر علمی و غیر واقعی است و تنها برآیند آن ضربه زدن به اصل موضوع پژوهش یعنی تاریخ سیاسی اجتماعی ایران امروز است، درحالی‌که تنها «رعایت اصول روش تحقیق»، «به کار بردن رویکردهای پژوهشی در تاریخ‌نگاری»، «کاربست اصول صحیح تدوین فهرست‌ها»، «رعایت اخلاق پژوهشی»، «رعایت تناسب حجم مطالب فصول و بخشها»، «به کار نبردن ادبیات سوگیرانه» در هر تاریخ‌نگاری، آن اثر را اثری علمی - پژوهشی در میان مخاطبان می‌شناساند.

یادداشتها

۱. پالمر، مونتی (۱۳۷۱) (۱۳۷۷) نگرش جدید به علم سیاست. ترجمه منوچهر شجاعی. تهران: دفتر مطالعات

سیاسی و بین‌الملل

۲. مراکزی که در ایران فعالیت دارند همچون «پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی»، «مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران»، «دفتر ادبیات انقلاب اسلامی» و... (تبریزی، ۱۳۸۸: ۱۲۲)؛ و نیز مراکز تاریخ‌نگاری تحولات سیاسی اجتماعی ایران معاصر و بویژه انقلاب اسلامی در بیرون از ایران نیز فعالیت دارند که مطرح‌ترین آنها «مرکز تاریخ

سایت خبری تنظیم و تدوین شده است. روزنامه‌های این فهرست، عصر ما، جوان، جمهوری اسلامی، ایران، اعتماد، کارگزاران، هفته‌نامه سیاست و... است و سایت‌های خبری در این تاریخ‌نگاری، تابناک، تریبون، جرس، جمهوریت، جهان‌نیوز، ایسنا، فارس، رجانیوز، رهوار، یاری‌نیوز، سیاوشون هستند، که البته در هیچکدام از سایت‌ها جز نام سایت مشخصات دیگری ندارد، فهرست روزنامه‌ها نیز چنین‌اند.

کتاب **شنبه پس از انتخابات** (کاوه، ۱۳۸۸) در اصل هیچگونه فهرست منابع تنظیم نکرده و قسمتی را نیز به بررسی نتایج اختصاص نداده است. فهرست مطالب در آغاز این اثر نیز به دور از اصول علمی یک پژوهش در حوزه علوم انسانی و بویژه اصول پژوهش در رشته تاریخ و تاریخ‌نگاری است. به‌گونه‌ای که ۲۲ روز از «پنج‌شنبه ۲۱ خرداد» (عنوان تیتراژ) تا «پنج‌شنبه ۱۱ تیر» (عنوان تیتراژ) ۲۲ قسمت این اثر تقسیم‌بندی شده است که گویا و روشن نیست. همانگونه که تیتراژ و عناوین کتاب **تقلب بزرگ** (مهدی‌پور، ۱۳۸۸) در فهرست مأخذ گویا نیست، آنگونه که می‌خوانیم، «فصل اول: ابطال انتخابات، آغاز دیکتاتوری»، «فصل دوم: قانون من»، «فصل سوم: اسباب تشنج» و «فصل چهارم: تحت تعقیب»؛ و یا زیر عنوانهای فصل اول که عبارتند از: «متمم اصلی / هدف اول»، «آتش زیر خاکستر / هدف دوم» و «جای پا / هدف سوم» که غیر از ابهام در معنا، شبهه‌برانگیز نیز هست.

فهرست مأخذ کتاب **تقلب بزرگ** (ص: ۱۲۳) نیز تنها ۲۹ عنوان متن خبر از خبرگزاری‌هایی چون برنابیوز، سایت الف، خبرگزاری فارس، هفته‌نامه پنجره و... است که فهرست منابع متن ۱۲۳ صفحه‌ای این اثر به‌شمار می‌رود.

بهره سخن:

تولید و توزیع آثاری که هویت تاریخی این سرزمین را مخدوش کند و با باژگونی همراه سازد، در کوتاه‌مدت به نوعی و در بلندمدت به نوعی دیگر، خسارت‌زا است و هزینه‌های سنگینی به بار خواهد آورد. در کوتاه مدت امکان آن هست که مرکزی

- خرمشاهی، بهالدین (۱۳۸۶) «آیین نقد کتاب». در: کتاب نقد و نقد کتاب. تهران: نشر خانه کتاب.

- دهقانی، رضا (۱۳۸۶) روشنفکران دینی و دینداران روشنفکر، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- سلطانی، محمدعلی (۱۳۸۶) «ضرورت و شیوه‌ی نقد کتاب». در کتاب نقد و نقد کتاب. تهران: نشر خانه کتاب.

- شیخ‌فرشی، فرهاد (۱۳۸۱) روشنفکری دینی و انقلاب اسلامی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- صمدی‌پور، سعید (۱۳۸۸) جبهه ملی ایران. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- طهماسبی کھیانی، سامان (۱۳۸۵) نقش زنان در نهضت امام خمینی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- علوی‌نیک، سلمان (۱۳۸۸) ۸ سال بحران‌آفرینی اصلاح‌طلبان، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- فانی، کامران (۱۳۸۶) «نقد کتاب‌های علمی و تحقیقی». در: کتاب نقد و نقد کتاب. تهران: نشر خانه کتاب.

- کلاتری، عبدالحسین (۱۳۹۰) دفتر تحکیم وحدت در کشاکش سنت و تجدد، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- کاوه، محمد سعید (۱۳۸۸) شنبه پس از انتخابات، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- مهدی‌پور، فرشاد (۱۳۸۸) تقلب بزرگ، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- یاسیرس، کارل (۱۳۷۲) آغاز و انجام تاریخ. ترجمه محمد حسن لطفی. تهران: خوارزمی.

- سازمند، بهاره و علی اشرف نظری، (۱۳۸۵) مراکز مطالعات ایرانی راهنمایی مراکز پژوهشگران مطالعات ایرانی، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.

شفاهی مؤسسه مطالعاتی ایران» در نیویورک، «مرکز مطالعات خاورمیانه‌ای» در کالیفرنیا، «مرکز مطالعات خاور نزدیک» در لس‌آنجلس، «مرکز مطالعات خاورمیانه‌ای» در دانشگاه پنسیلوانیا، «مرکز مطالعات ایرانی» در دانشگاه دورهام و.. هستند (می‌توان فهرست کامل این مؤسسه‌ها و مراکز را در «سازمند و نظری، ۱۳۸۵: ۱۱۱-۱۱۳» دید).

منابع

- اسماعیلی، حمیدرضا (۱۳۸۹) شورش اشرافیت بر جمهوریت تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی

- تبریزی، قاسم و رحیم نیک‌بخت (۱۳۸۸) سوبه‌های تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی. مجموعه مقالات. تهران: خانه کتاب.

- جعفرپور کلوری، رشید (۱۳۸۹) فرهنگ سیاسی در ایران. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- حسین‌زاده، محمدعلی (۱۳۸۶) گفتمان‌های حاکم بر دولت‌های بعد از انقلاب اسلامی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- حسینی، امید (۱۳۹۰) بازخوانی دیدگاه‌های سیاسی - فقهی آیت‌الله صانعی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی

- حسینیان، روح‌الله (۱۳۸۷) بیست سال تکاپوی اسلام شیعی در ایران، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- ----- (۱۳۸۴) نقش فدائیان اسلام در تاریخ معاصر ایران. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- ----- (۱۳۸۵) بازخوانی نهضت ملی ایران. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- ----- (۱۳۸۳) چهارده سال رقابت ایدئولوژیک شیعه در ایران. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.